

GABRIEL AMENGUAL i COLL
 Departament de Filosofia (UIB)

Nihilisme i educació en valors

ant en Pedagogia com en Sociologia s'ha posat molt de moda parlar de valors: els sociòlegs descrivint l'estat de l'opinió, els pedagogs (i polítics) intentant canviar la situació. Tot això respon a una sensació generalitzada que vivim una veritable crisi de valors, de criteris morals que guïin i orientin el comportament; en definitiva, és una crisi del sentit de la vida.

Perquè es pugui afrontar aquest propòsit, l'educació en valors, crec que cal, primer de tot, prendre consciència de les dimensions de la crisi; altrament es corre el risc, no tan sols de no encertar, sinó d'orientar-se en la direcció contrària.

1. El nihilisme com a diagnosi de l'actualitat

La diagnosi radical, és a dir, la que va a les arrels del problema, crec que la féu ja Nietzsche quan va caracteritzar el temps que venien com a nihilisme.

Què és el nihilisme? Encara que sigui un d'aquests termes acabats en -isme, no és una doctrina o una teoria, sinó un fet històric, una història, afirma Heidegger; és una experiència històrica que ha creat una actitud, una instal·lació en la vida. Quina és aquesta experiència històrica? És l'experiència de la desvalorització de tots els valors, l'oblit de les grans preguntes. Una primera aproximació al nihilisme la tenim precisament en aquesta experiència

de la pèrdua dels valors. Però Nietzsche va molt més al fons. El que es perd no són només aquests valors habituals en el comportament humà i d'alguna manera característics de la nostra cultura, sinó les mateixes bases en què s'assentaven, és a dir el valors últims, aquells que la filosofia tradicional anomenava transcendents: unitat, veritat, bondat, finalitat, sentit, fonament.

A partir d'aquesta pèrdua de valors és vana tota pregunta pel fi, pel sentit de les coses, de l'home, de la vida o de la història. I sense sentit, anam simplement vagant sense rumb, en un no-res infinit, com afirma Nietzsche. No hem perdut només algunes fites que indicaven el camí, sinó que ens manca l'horitzó, la meta, el referent últim amb el qual es podia traçar el camí, amb el qual les coses cobraven perspectiva, profunditat, sentit. Ara tot es torna pla. No hem perdut només els valors, sinó allò mateix que els feia valer.

I, anant a l'arrel última del problema, Nietzsche afirma la «mort de Déu»: la mort de qui era el fonament últim de tot sentit, el referent de tot sentit possible. Per això, «el boig» de *La gaia ciència* (núm. 125) de Nietzsche, després d'anunciar la mort de Déu, i explicant-ne les conseqüències, afirma que «ja no hi ha un a dalt i un abaix, un davant i un darrere; erram com pel mig d'un no-res infinit».

La «mort de Déu» no és ni una consigna de lluita ateuística ni una negació teòrica o ideològica. No pretèn argumentar, per exemple, la negació de l'existència de Déu, sinó

que intenta diagnosticar una situació sociocultural caracteritzada pel desinterés. La mort de Déu significa que Déu ja no té vida en la nostra cultura, ja no interessa, com tampoc interessen les grans preguntes últimes. «Déu mor —afirma Vattimo— en la mesura que el saber ja no té necessitat d'arribar a les causes últimes, en la mesura que l'home no necessita creure's amb una ànima immortal», en la mesura que els valors últims esdevenen superflus.

2. Origen del nihilisme

D'on prové aquesta crisi de valors? Quina és l'arrel del nihilisme, d'aquest desinterés per les qüestions fonamentals i últimes? Aquesta pregunta em sembla decisiva per poder després donar el sentit que ha de prendre la resposta de com educar en els valors; perquè si descobrim com es perden, tenim ja la pista de com es poden recobrar.

En aquesta anàlisi el qui ha anat més a fons ha estat Heidegger en el seu estudi sobre el nihilisme europeu, representat sobretot per Nietzsche. Tal com ha mostrat Heidegger, Nietzsche s'ho pensava d'una manera massa simplista quan proposava una transvaloració o transformació dels valors. Amb aquesta proposta el que posa en relleu Nietzsche és que de valors en tenim sempre, el que passa és que de vegades ens quedam amb valors de poc valor, o fins i tot es podria dir que ens quedam amb valors sense valor, perquè ja no ens

serveixen. Però, aleshores, resulta que el valor és quelcom que podem canviar, el podem desvaloritzar o revaloritzar, que és a les nostres mans fer-lo i desfer-lo, com una joguina; i, aleshores, què és el valor? I si és quelcom que nosaltres dominam, com pot esser alhora el que ens guia i orienta en la globalitat de la vida? Com pot esser el fonament de la nostra vida? És a dir, com pot ser allò pel qual ens hem de deixar orientar? Allò que en definitiva hem d'obeir? La resposta de Heidegger és contundent: el valor és allò que fem valer, que consideram com a vàlid, «el vàlid val no perquè sigui un valor en si, sinó que el valor és valor perquè val. Val perquè és posat com a vàlid». (Heidegger).

Amb això se'ns fa palès no sols l'ambigüetat radical dels valors, sinó també l'origen dels valors i de la crisi dels valors: els valors entren en crisi, es desvaloritzen, perquè són creació de la voluntat de poder, la qual, de la mateixa manera que els crea, estableix i dona vigència i validesa, també els buida de contingut i els destitueix. La crisi moderna, el nihilisme, la pèrdua dels valors, prové de l'imperi de la voluntat de poder, que tot ho converteix en valor, en utilitat: l'ésser, Déu, la religió, la moral, la política, etc.¹

3. Pistes per a l'educació en «valors»

Aquesta anàlisi, que posa l'origen del nihilisme en la voluntat de poder, mina el mateix concepte de valor, el destrueix, perquè el mostra com una creació de la conveniència humana, de la utilitat personal o social, o de la voluntat de poder en definitiva. Vull pensar que quan es parla d'educació en valors no es vol apuntar a aquests valors de simple conveniència; la pregunta de fet, però, és si s'hi apunta o no. Jo diria que s'hi apunta sempre que no es tingui en compte l'origen del nihilisme, de la crisi dels valors, origen que no és només social, sinó metafísic i religiós.

Em sembla molt important mantenir la diferència entre els valors de conveniència, els creats per la voluntat de poder, i els «valors» que de fet poden donar sentit a la vida, orientar-la fins i tot en sentit ètic i social, perquè de fet moltes vegades possiblement no estiguem reclamant, amb la grandiloquent apel·lació als valors morals, més que una moral de conveniències; que se'ns defensi contra la inseguretat ciutadana; que creï un equilibri social; que la moral compensi els desequilibris socials; que la política sigui una bona administració social, una administració del benestar de la majoria (o en realitat d'una sempre més petita minoria).

Quina és la diferència entre els valors de conveniència i allò que de fet pot donar sentit a la vida, orientar-la

fins i tot en sentit ètic i social? La diferència radical i bàsica consisteix que els valors de conveniència són els creats per nosaltres mateixos, per la voluntat de poder; mentre que els «valors» (diguem-ne metafísics, religiosos, absoluts i gratuïts) són aquells que rebem, que ens són donats.

La primera tasca d'una educació de valors consisteix, per tant, en primer lloc, en reconèixer el donat; en reconèixer que el més important en la vida no és conquesta nostra, sinó do. De fet, la vida mateixa, la salut, l'amor, l'amistat, una existència reeixida no és fruit del nostre treball sinó do que es rep. L'ésser és donació. Déu és do i donació.

Aquesta tasca es tradueix en el reconeixement que el que som i tenim és do, molt abans de ser producte i conquesta pròpia. És la tasca de crear una actitud que sigui la contrària a la de la voluntat de poder, que és l'actitud de reconèixer l'ésser com a do. A partir d'aquesta voluntat radical d'agraïment podrà sorgir l'actitud que donarà lloc al respecte a l'altre i a la llei moral, i fins i tot a la donació als altres. És l'actitud contrària a l'autocentrament; és una actitud de desfonament i d'obertura; és l'autotranscendiment, l'obertura a l'alteritat i a la transcendència. Per aquí poden anar sorgint «valors», brotant espontàniament com l'aigua de la font. I si no anam a l'arrel, a aquesta font, el nostre discurs sobre els valors no serà més que un discurs moralista i hipòcrita, que aviat mostrarà la seva miopia i interès: la pròpia utilitat. A més, continuarem apel·lant als valors i exigint-los com a exigències imposades des de fora i així mai no podran tenir la força de la convicció pròpia, sinó el sotmetiment a les circumstàncies socials més o manco internalitzades. El sentit, que és com el compendi dels valors, és transcendent o no és sentit. ♦

(Foto: Peter Andreas - "Avui")

NOTES

(1) Per a una anàlisi del nihilisme vegeu AMENGUAL, G., *Presència elusiva. Sobre el nihilisme i la religió*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995, esp. cap. 5.